

KAI KURIE LIETUVOS PRAMONĖS VYSTYMO SI DĖSNINGUMAI

E. BOREIKAITE

Marksistinė teorija moko, kad gamybinių jėgų išsivystymo lygis nusako gamybinius santykius tam tikroje visuomenės formacijoje. Tačiau gamybiniai santykiai savo ruožtu veikia gamybinių jėgų vystymąsi, tampa svarbiausiąja jų vystymosi varomąja jėga. Gamybiniai santykiai padeda gamybinėms jėgoms vystytis, jei jie atitinka gamybinių jėgų pobūdį, ir stabdo, — jei neatitinka. Taigi, gamybinės jėgos ir gamybiniai santykiai turi būtinai atitikti.

Klasinėje antagonistinėje visuomenėje yra neišvengiamas konfliktas tarp gamybinių jėgų ir gamybinių santykių, nes atgyvenusios visuomenės klasės nori įamžinti pasenusius gamybinius santykius, stabdančius gamybinių jėgų vystymąsi. Kadangi gamybinių santykių pakeitimas reiškia vieną nuosavybės formą pakeisti kita, tai, norint gamybinės jėgos atpalaiduoti nuo pasenusių nuosavybės santykių, būtina nuversti dėl jų kovojančias atgyvenusias klases.

K. Marksas ir F. Engelsas jau „Komunistų partijos manifeste“ konstatavo, kad „gamybinės jėgos nebetarnauja buržuazinei civilizacijai ir buržuaziniams nuosavybės santykiams išsivystyti; priešingai, tos jėgos esamiems santykiams pasidarė pernelyg didelės, buržuaziniai santykiai stabdo jų išsivystymą; ir kada gamybinės jėgos pradeda įveikti šias kliūtis; jos sukelia netvarką visoje buržuazinėje visuomenėje, sudaro pavojų buržuazinės nuosavybės egzistavimui“¹.

Gamybiniai santykiai nulemia gamybos varomąsias jėgas. Jas nusako specifiniai to ar kito gamybos būdo ekonominiai dėsniai, ypač pagrindinis ekonominis dėsnis.

Viešpataujant kapitalistiniam gamybos būdui Lietuvoje, gamybos vystymąsi nusakė pagrindinis ekonominis kapitalizmo dėsnis — pridedamosios vertės gaminimas. „Pastovus kapitalistinės gamybos tikslas, — rašo Marksas, — yra toks: minimaliai avansuojant kapitalą, pagaminti pridedamosios vertės arba pridedamojo produkto maksimumą“². To buržuazija siekia, plėsdama gamybą ir vis didindama samdomojo darbo išnaudojimą.

¹ K. Marksas ir F. Engelsas. Komunistų partijos manifestas, V., 1950, 48—49 psl.

² К. Маркс. Теории прибавочной стоимости, ч. II, М., 1957, стр. 552.

Lietuvos buržuazija, vystydama gamybą, siekė tik savininkiškų savanaudiškų pasipelnymo tikslų. Tai yra objektyvus kapitalistinės gamybos vystymosi dėsnis, kuris rodo kapitalistinio gamybos būdo esmę. Dėl šio kapitalistinės gamybos vystymosi dėsnio auga ir stiprėja kapitalistinio gamybos būdo prieštaravimai.

Nors buržuazinės Lietuvos vyriausybės atstovai ir kai kurie visuomenės veikėjai neigė kapitalistinį Lietuvos ekonomikos pobūdį, įtikindami liaudies mases, esą Lietuvoje nėra kapitalizmo ir su juo susijusių prieštaravimų, klasinių priešingumų, būdingų tik užsienio šalims, jog Lietuva vystosi kitu, savitu keliu³, iš tikrųjų kapitalizmas viešpatavo visose Lietuvos liaudies ūkio sferose, ir jo vystymosi procesui buvo būdinga visa, kas apskritai būdinga kapitalizmui. Tačiau kai kuriais atžvilgiais Lietuvos kapitalizmas vystėsi ypatingai, priklausomai nuo tam tikrų istorinių bei ekonominių sąlygų, iš pradžių carizmo sąlygomis, o vėliau — priklausomai nuo Vakarų imperialistinių valstybių, kurios laikė Lietuvą pusiau kolonija, agrariniu priedėliu. Jos lemdavo visų ūkio šakų vystymąsi, jo kryptis. Todėl kapitalizmo prieštaravimai čia būdavo ypač dideli.

Carizmas buvo pasmerkęs nacionalinius pakraščių rajonus ekonominiam atsilikimui ir išnaudojimui. Darbo žmonių revoliucinė kova vienijo nacionalinių pakraščių tautas su rusų liaudimi, ji turėjo galias šaknis ir tradicijas. Revoliucinės kovos išsigando kylanti vietinė nacionalinė pakraščių buržuazija ir dvarininkija. Jos bijojo ir lietuvių buržuazija, kuri taikstėsi su carizmo nacionaline priespauda, išvien su carizmu ėjo prieš lietuvių liaudies interesus, carizmą laikydama savo viešpatavimo ramsčiu.

Žlugus carizmui, lietuvių viešpataujančios klasės persimetė į Vakarų imperialistų pusę, prašydamos apginti nuo revoliucinio Lietuvos liaudies

³ Pats buvęs Lietuvos prezidentas A. Smetona nuolat įtikinėjo, jog Lietuva vystosi keliu, kuris skiriasi nuo užsienio šalių kapitalizmo, jog Lietuvai nėra būdingas klasių antagonizmas, kad čia daugiau ar mažiau egzistuoja klasių taika. Pvz., kalbėdamas Žemės ūkio rūmų suvažiavime 1937 m., A. Smetona norėjo įtikinti, kad „lietuvių pažiūra darbavio ir darbinio santykiams turi būti kitoniška ne kaip kapitalizmo kraštuose, kur darbininkas vaizduojamas neprieteliu darbdaviui. Pas mus darbdavis ir darbininkas turi būti prieteliai“ („Tautos ūkis“, 1937, Nr. 13).

Jam visiškai pritarė Juozas Daučius knygoje „Komunizmas Lietuvoje“, išleistoje 1937 m., kur propaguojama ta pati idėja, jog Lietuvos vystymosi kelias skirtingas nuo užsienio šalių, kur viešpatuoja kapitalizmas. „Ekonominės mūsų krašto sąlygos, — rašoma šioje knygoje, — apskritai imant, rodos, nėra palankios komunizmui pas mus plisti. Jau nepriklausomybės pradžioje pravesta žemės reforma iš vienos pusės likvidavo didžiuosius ūkius, o su jais ir stambiąją buržuaziją, iš antros pusės — didžiąją bežemių ir mažžemių dalį sulygino su vidutiniu mūsų ūkininku. Taigi, šiuo atžvilgiu pas mus labai maža begali būti žmonių... kurie norėtų komunizmo ir jam pritarę... Miestų darbininkų, kurie paprastai labiausiai būna palinkę į komunizmą, pas mus, palyginti ne taip jau daug... Mūsų miestai, nebūdami gausūs darbininkais, nėra gausūs ir buržuazija, bent tokia, kokią turi užsieniai, vadinasi, tokia, kuri žadintų darbininkijos neapykantą“ (*J. Daučius. Komunizmas Lietuvoje, K., 1937, 193—194 psl.*).

Šios buržuazijos šulų ir jos apologetų skleidžiamos teorijos siekė iškreipti tikrovę, nuslėpti didžiulį darbo žmonių masių skurdą, tebevykusią klasinę diferenciaciją kaime ir mieste, antagonistinius prieštaravimus tarp buržuazijos ir išnaudojamųjų, tarp darbo ir kapitalo.

masių judėjimo ir už šią paslaugą žadėdamos išdavikiškus savo patarnavimus.

Nuslopinus Tarybų valdžią 1918—1919 m., Lietuva pateko į imperialistinių Vakarų valstybių priklausomybę. Atsidėkodama už savo valdžios įtvirtinimą, lietuvių buržuazija norom nenorom turėjo perleisti svarbiąsias ekonomines pozicijas užsienio kapitalui. Ekonomiškai ir politiškai priklausoma nuo imperialistinių Vakarų valstybių Lietuva pasiliko per visą buržuazijos valdymo laikotarpį. Lietuvių buržuazija vaidino užsienio valstybių monopolijų liokajaus vaidmenį, už tai tegaudama tam tikrą išmaldą.

Vietinė Lietuvos buržuazija buvo palyginti silpna ir baili, įbauginta revoliucinio darbininkų ir valstiečių judėjimo. Ji nebuvo skaitlinga, ir didesniąją jos dalį sudarė vietiniai svetimtaučiai kapitalistai (daugiausia žydų buržuazija). Lietuvos buržuazija neturėjo pakankamų kapitalų, reikalingų pramonei ir kitoms gamybos šakoms vystyti.

Buržuazija pasmerkė darbo žmones užsienio kapitalo išnaudojimui, o antra vertus, ir pati siekė pasipelnyti. Tuo būdu, Lietuvos darbo žmonės buvo išnaudojami savosios buržuazijos ir užsienio kapitalo.

Valstybiniu kapitalu nacionalinė buržuazija savo rankose sukonzentravo cukraus, pieno, mėsos pramonę, kuri užtikrino didelius pelnus. Vadinasi, valstybiniu kapitalu nacionalinė buržuazija valdė šių šakų pramonės įmones, monopolizavo jų gamybą, išstumdamas vietinius svetimtaučius kapitalistus ir smulkiuosius įmonininkus. Tas faktas, jog šiose pramonės šakose buvo pagrindinai investuotas valstybinis kapitalas (pvz., 90% visų akcinės bendrovės „Lietuvos cukrus“ akcijų turėjo išpirkusi Finansų ministerija⁴), nė kiek nekeitė kapitalistinės tų įmonių prigimties, darbininkų ir valstiečių išnaudojimo pobūdžio.

Nuolat didėjo nepasotinamas nacionalinės buržuazijos pelno troškimas, o tai vertė ją plėsti gamybą, siekti pridedamosios vertės. Bet čia ji susidurdavo su nenugalima kliūtimi — darbo žmonių perkamasis pajėgumas, didinant išnaudojimą, nuolat smuko. Prekybos ir pramonės rūmų pastabose dėl vidaus prekybos ir pramonės 1926 m. buvo konstatuota, kad „be pramonės įmonių skaičiaus sumažėjimo, tenka konstatuoti dar vieną, ypač 1926 m. ryškiai paašikėjusį reiškinį, būtent, kad pramonė sumažino veik visose šakose produkciją, darbo dienų savaitėje skaičių ir t. t., o tai rodo, kad yra sumažėjęs pirmoje eilėje suvartojimas“⁵. Darbo žmonių suvartojimo mažėjimą rodo ir tas faktas, kad 1930—1936 m. darbininkų skaičius pramonėje trečdaliu padidėjo, tuo tarpu jiems išmokamo atlyginimo suma buvo mažesnė negu 1930 m. Darbininkų atlyginimo normos nuo 1930 iki 1936 m. vidutiniškai krito taip: vyrų — 28, moterų — 23%. Be to, nuo 1930 iki 1936 m. padidėjo pigesnių darbo rankų santykis. 1930 m. moterys sudarė 36% visų pramonės darbininkų, o 1936 m. šis santykis pakilo jau iki 41%⁶.

Tuo būdu, buržuazija, vystydama gamybą, stiprindama savo viešpatavimą, išnaudodama darbo žmones, spausdama iš darbininkų klasės vis di-

⁴ „Tautos ūkis“, 1932, Nr. 1.

⁵ „Lietuvos ūkis“, 1927, Nr. 6.

⁶ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 3.

desnę pridedamąją vertę, užsitikrino didžiulius pelnus. Bet, antra vertus, dėl darbo žmonių nuskurdimo siaurėjo vidaus rinkos imlumas, o tuo pačiu mažėjo galimūmai plėsti gamybą. Todėl kapitalistinės gamybos procesui Lietuvoje buvo būdingas vystymosi netolygumas, stichiškumas, gamybos anarchija ir konkurencija: gamyba vystėsi nuo krizės iki krizės, su dideliais svyravimais ir pertrūkiais. Pvz., 1931 m. buvo pradėta cukraus gamyba vietoje. Svarbiausias tikslas vystant šią pramonės šaką buvo gauti pelno. Kaip buvo nurodoma Kauno žemės ūkio gamintojų sąjungos memorandumė finansų ministru, cukraus pramonė viliojo Lietuvos biznierių tuo, „kad cukraus gamyba išrodo lyg aukso kasyklės, pakankamai yra priminti, kokius turtus sukrovė sau Rusijoje tokie žmonės, kaip: gr. Bobrinskis, Tereščenko, Brodskij, König ir kt.“⁷ Vystantis cukraus gamybai, darbo žmonių cukraus suvartojimas Lietuvoje ne tik nedidėjo, bet dargi mažėjo, kadangi kilo jo kaina. Smulkaus cukraus kainą litais rodo 1 lentelė⁸.

1 lentelė

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
1,15	1,10	1,10	1,25	1,30	1,30	1,26	1,0	1,0

Didžiausias cukraus suvartojimas po karo Lietuvoje 1930/31 m. — 27 000 t, 1931/32 m. — 24 000, 1934/35 m. — 17 200, 1936/37 m. — 25 241 t⁹. Toks suvartojimas, palyginti su kitais kraštais, buvo nedidelis. 1935/36 m. vienam gyventojui teko apie 10 kg cukraus¹⁰.

Valstybės išdas iš cukraus gamybos turėjo nemaža pajamų. Nuo kiekvieno pagaminto cukraus kilogramo kasmet buvo sumokama po 50 centų akcizo. 1936 m. valstybės pajamos iš cukraus akcizo sudarė apie 12 mln. litų. 1936/37 m. akcinė bendrovė „Lietuvos cukrus“ sumokėjo darbininkams 1,5 mln. litų atlyginimo, o gryno pelno turėjo 1,2 mln. litų¹¹. Tai rodo, kad, kurdami cukraus pramonę, Lietuvos valdovai neturėjo tikslo pakelti krašto ekonominį lygį, bet vadovavosi vien tik savo savanaudiškais pasipelnymo interesais. Cukraus pramonė, valstybiniu kapitalu sutelkta lietuvių buržuazijos rankose, buvo panaudota plačiosioms darbo žmonių masėms skurdinti ir saujelei kapitalistų turtinti.

Gamybai vystantis, kapitalizmas susipina paties kapitalistinio gamybos būdo sukeltuose prieštaravimuose ir ne tik nepajėgia iš jų išbristi, bet, vis labiau juos gilindamas, paruošia savo žlugimą. Lietuvos buržuazija, vystydama gamybą, susidūrė su neišsprendžiamais prieštaravimais, kuriuos dar labiau didino ir stiprino Lietuvos priklausomumas nuo imperialistinių Vakarų valstybių. Jis vis stiprėjo, kadangi imperialistinės Vakarų valstybės vis labiau skverbėsi į Lietuvos ekonomiką. Be abejo, tarp užsie-

⁷ „Lietuvos ūkis“, 1924, Nr. 20(5), 10 psl.

⁸ Lietuvos Statistikos metraštis. 1929—1937 m.

⁹ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 33(117), 652—653 psl.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat, 653 psl.

nio kapitalo skverbimosi ir nacionalinės Lietuvos buržuazijos interesų buvo prieštaravimų, tačiau jie dar nebuvo pakankamai išsivystę. Nacionalinė Lietuvos buržuazija nedarė jokių kliūčių užsienio kapitalui skverbtis. Pvz., buržuazinė vyriausybė nesipriešindama faktiškai perdavė degtukų pramonės įmones Švedų degtukų trestui. Ji pasižadėjo įmones prievarta nusavinti (jei tresto vadovybė nesusitartų su kai kuriais savininkais dėl fabriko nupirkimo) ir perduoti tresto nuosavybėn. Trestas savininkui turėjo tik atlyginti fabriko vertę. Už šią paslaugą Švedų degtukų trestas suteikė buržuazinei vyriausybei 6 mln. dolerių paskolą¹². Energetinį ūkį valdyti vyriausybė paliko belgų kapitalui, popieriaus-poligrafijos pramonės įmones valdė anglų kapitalas ir pan.¹³ Vien akcinių bendrovių užsienio kapitalas kasmet duodavo 16 mln. litų pelno¹⁴, kurio didesnioji dalis vėl eidavo į užsienį. Nemažus pelnus užsitikrindavo ir vietinė buržuazija. Pavyzdžiui, 1936 m. „Lietūkis“ gavo 717 tūkst. litų gryno pelno¹⁵, akcinė bendrovė „Maistas“ — 1,7 mln. litų¹⁶ ir t. t. Prieštaravimai tarp užsienio kapitalo ir nacionalinės buržuazijos interesų nebuvo pakankamai dideli ir todėl, kad lietuvių buržuazijai buvo lengviau viešpatuoti, ji jautėsi turinti stiprų ramstį — užsienio kapitalą. Nacionalinė buržuazija iš patyrimo žinojo, jog be užsienio imperialistų paramos negalės išlaikyti valdžios savo rankose. Tai patvirtina palyginti greitas nacionalinės buržuazijos krachas, išsivysčius revoliucinei Lietuvos darbo žmonių kovai 1918—1919 metais ir 1940 m. vasarą. Todėl nacionalinė Lietuvos buržuazija savo viešpatavimui išsaugoti pardavė Lietuvą ir pajungė ją užsienio imperialistams. Ji keliaklupsčiavo prieš imperialistines Vakarų valstybes, besąlygiškai ir nuolankiausiai vykdė jų nurodymus bei reikalavimus, nė kiek nesipriešindama Vakarų valstybių diktatui, stengdamasi užsitarnauti tam tikrų malonių.

Nacionalinė Lietuvos buržuazija suvaidino reakcingą vaidmenį pasmekdama Lietuvą beatodairiškam užsienio imperialistų šeiminkavimui, ekonominiam atsilikimui, išduodama lietuvių liaudies interesus ir slopinama bet kokią progresyvių judėjimą. Norėdama su šaknimis išrauti Lietuvos darbininkų bei valstiečių revoliucinės kovos tradicijas, nuslopinti jų kovą dėl tikros nepriklausomybės ir šviesesnės darbo žmonių ateities, ji net stvėrėsi fašistinės diktatūros.

Lietuvos pramonė buvo vystoma kapitalistiniu industrializacijos metodu, t. y. industrializavimas buvo pradėtas nuo lengvosios pramonės — tekstilės ir maisto. Tai nereikalavo didelių investicijų, be to, greičiau žadėjo pelną. Dėl pigios darbo jėgos kapitalistai vietoj mašinų naudojo rankų darbą. Buvo vystoma ir tam tikru mastu žengė į priekį mėsos, pieno, cukraus, tekstilės pramonė, tuo tarpu metalo apdirbimo, odos pramonė, kuri buvo gana išsivysčiusi prieš pirmąjį pasaulinį karą, ne tik nebuvo vystoma, bet

¹² „Tautos ūkis“, 1930, Nr. 4, 120—121 psi.

¹³ „Tautos ūkis“, 1933, Nr. 10.

¹⁴ „Tiesa“, 1941.II.12.

¹⁵ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 16.

¹⁶ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 17.

žymiai susiaurėjo. Šioms pramonės šakoms vystyti reikėjo nemažų kapitalo investicijų bei žaliavos. Imperialistinėms Vakarų valstybėms tai buvo visiškai nenaudinga, todėl jos, siekdamos laikyti Lietuvą savo priklausomybėje, jokios paramos neteikė. Ieškodami pasipelnymo šaltinių, vietos kapitalistai skverbėsi ir į šias gamybos šakas, bet užsienio kapitalistai slopino mėginimus organizuoti metalo pramonę vietoje. Imperialistinės Vakarų valstybės neparduodavo žaliavos arba pardavo ją labai didelėmis kainomis, Lietuva importuodavo tos rūšies gaminius. Pvz., nenusisekė mėginimas suorganizuoti pieno bidonų gamybą „Metalo“ fabrike, nors vietiniai kapitalistai buvo investavę nemažą kapitalą. Mat, Vokietija pakėlė kainas metalo žaliavai ir pradėjo pieno bidonus eksportuoti į Lietuvą tokiomis kainomis, kad jų gamybos vietoje teko atsisakyti¹⁷.

Lietuvos pramonė vystėsi ypač lėtai. Per buržuazijos viešpatavimo dvidešimtmetį pramonės gamyba tepadidėjo vos 2 kartus ir tai maisto bei tekstilės pramonės augimo sąskaita. Nors pramonės gamyba kiek augo, vyraujanti liaudies ūkio šaka liko žemės ūkis. Pramonės išsivystymo atžvilgiu Lietuva buvo viena labiausiai atsilikusių Europos šalių.

Pramonės vystymąsi nuolat nutraukinėjo ekonominės krizės, kurios atblokdavo gamybą atgal. Nespėdavo liaudies ūkis atsigauti nuo vienos, kai užgriūdavo nauja ekonominė krizė¹⁸. Pavyzdžiui, dėl 1929—1933 m. pasaulinės ekonominės krizės Lietuvos liaudies ūkio padėtis tapo katastrofiška. Nors Lietuvos buržuazija, mokydama, kaip išsigelbėti nuo krizės, stvėrėsi įvairiausių receptų ir patarimų, ekonominė krizė nualino Lietuvos liaudies ūkį, o tai sunkia našta krito ant darbo žmonių pečių. Ši ekonominė krizė pakėlė darbo žmonių revoliucinę kovą ir peraugo į politinę buržuazijos viešpatavimo krizę.

Kapitalizmo sąlygomis Lietuvos pramonė kitaip nė negalėjo vystytis. Tai buvo dėsningas kapitalistinės gamybos vystymosi procesas, vykštąs didžiulių prieštaravimų ir stichiškų ekonominių dėsnių pagrindu. Silpna Lietuvos ekonomika negalėjo gauti imperialistinių valstybių paramos. Kapitalistinės šalys negali draugiškai bendradarbiauti ir teikti viena kitai pagalbą. Galingesnė kapitalistinė šalis siekia pasiglemžti silpnesniasias. Lietuva, silpna, ekonomiškai atsilikusi šalis, buvo pajungta stambiausiųjų imperialistinių grobuonių.

Ne kartą Tarybų Sąjunga siūlė pagalbą Lietuvai, bet buržuazinė vyriausybė pagal nurodymus iš užsienio atmesdavo ją. Tarybų Sąjunga duodavo užsakymus Lietuvos metalo įmonėms, odos, maisto, celiuliozės pramonės įmonėms, bet šios nepristatydavo užsakytos produkcijos, atsisakėdavo ją parduoti¹⁹. Lietuvos buržuazija bijojo suartėti su Tarybų šalimi, kad bendradarbiavimas su Tarybų Sąjunga neturėtų didelės įtakos darbo žmonių masių sąmonei, kad nepaskatintų jų simpatijų Tarybų Sąjungos darbo žmonių laimėjimams. Todėl Lietuvos buržuazija, gindama savo klasišnius interesus, šmeižė Tarybų Sąjungos tautų laimėjimus.

¹⁷ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 14.

¹⁸ „Lietuvos ūkis“, 1927, Nr. 1; 1928, Nr. 8.

¹⁹ „Lietuvos ūkis“, 1926, Nr. 7; 1930, Nr. 9.

Reakcinė Lietuvos buržuazijos politika tapo tolesnio šalies ekonominio vystymosi stabdžiu. Šį antagonistinį ekonomikos ir politikos prieštaravimą buvo galima pašalinti, tik nuvertus buržuazinę vyriausybę. Stojusi prie valdžios, liaudis sudarė revoliucinę vyriausybę ir iš pagrindų pakeitė seną reakcinę politiką nauja, kuri turėjo išspręsti pribrendusius gamybos vystymosi klausimus. 1940 m. birželio—liepos mėn. Lietuvoje buvo pradėtas kurti socialistinis gamybos būdas, įtvirtintas naujas ekonominis pagrindas — socialistinė ūkio sistema ir socialistinė gamybos priemonių nuosavybė. Gamybos visuomeniškumą sustiprino visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, gamybinės jėgos buvo atpalaiduotos nuo kapitalizmo varžtų. Gamybos vystymąsi lemia socializmui būdingi ekonominiai dėsniai. Iš pagrindų pasikeitė gamybos tikslas. Viešpataujant kapitalizmui Lietuvoje, svarbiausias visuomeninės gamybos tikslas buvo gaminti pridedamąją vertę, tuo tarpu socialistinės visuomeninės gamybos tikslas — kuo geriau patenkinti nuolat augančius darbo žmonių materialinius bei kultūrinius poreikius. Tai pasiekama, tik nuolat vystant ir tobulinant gamybą, remiantis priešakine technika.

Socialistinių pertvarkymų ir broliškų tarybinių tautų pagalbos dėka Tarybų Lietuvos ekonomikai atsivėrė plačios perspektyvos ir neriboti galimūnai, kuriuos reikėjo paversti realia tikrove. Pirmą kartą savo istorijoje Lietuva galėjo pradėti socialistinę respublikos industrializaciją. LKP V suvažiavimas iškėlė neatidėliotiną uždavinį — paversti Lietuvą priešakine industrine-agrarine respublika, visiškai atmetė ir pasmerkė buržuazinės vyriausybės ir kai kurių jos apologetų skleistą mitą, esą industriją vystyti Lietuvoje nereikalinga ir neįmanoma²⁰. Socialistinę industrializaciją nutraukė fašistinės Vokietijos okupacija. Todėl šį uždavinį spręsti teko jau po karo. Okupacija nualino ir žymiai sugriovė Lietuvos gamybines jėgas. Dėl to industrializuoti respubliką pasidarė dar sunkiau. Bendroji pramonės produkcija 1945 m. sudarė tik 40% 1940 metų lygio²¹.

Tačiau, tarybinių tautų padedama, respublika trumpiausiu istoriniu laiku likvidavo okupacijos padarinius ir užgydė karo žaizdas pramonei bei kitoms liaudies ūkio šakoms. Jau 1948 m. buvo viršytas 1940 m. pramonės gamybos lygis²².

Socialistinis Lietuvos industrializacijos metodas iš pagrindų skiriasi nuo kapitalistinio. Tarybų Lietuvos pramonė vystosi, remdamasi pirmenybiniu sunkiosios pramonės gamybos šakų vystymu. Industrializuojant respubliką, buvo būtina ne tik apskritai pakelti pramonės lyginamąjį svorį bendrojoje liaudies ūkio produkcijoje, bet ir iš pagrindų pakeisti jos šakų struktūrą, padidinant sunkiosios pramonės gamybos šakų lyginamąjį svorį pramonės produkcijoje. Vienapusišką lengvosios ir maisto pramonės vys-

²⁰ Ypač aršus ir atkaklus šio mito propaguotojas buvo dr. J. Kriščiūnas, kuris kiekviena proga tvirtindavo, jog Lietuva, neturėdama pigaus kuro, žaliavos metalo dirbiniams, niekada nebus pramonės šalis, jog pagrindinis gyventojų verslas Lietuvoje turės pasilikti žemės ūkis („Tautos ūkis“, 1930, Nr. 4).

²¹ Lietuvos TSR liaudies ūkis, V., 1957, 32 psl.

²² Ten pat.

tymą reikėjo pakeisti daugiapusišku, sukuriant naujas sunkiosios pramonės įmones bei gamybos rūšis, ypač vystant energetiką, kuriant ir vystant metalo apdirbimo ir mašinų gamybą, toliau vystant statybinių medžiagų pramonę. Tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad yra sumenkinama lengvosios ir maisto pramonės vystymo reikšmė ar mažinami jos vystymo tempai. Atvirkščiai, šios pramonės šakos savo gamybos vystymosi tempais bei dydžiais toli pralenkė gamybos augimo tempus ir dydžius kapitalizmo sąlygomis.

2 lentelė

Kai kurių lengvosios ir maisto pramonės produkcijos rūšių gamybos augimas*

Produkcijos pavadinimas	1940 m.	1958 m.	Gamybos padidėjimas, kartais
Lininiai audiniai, mln. <i>m</i>	1,6	7,4	4,6
Medvilniniai audiniai, mln. <i>m</i>	2,4	15,8	6,6
Vilnoniai audiniai, mln. <i>m</i>	2,0	7,1	3,5
Šilkiniai audiniai, mln. <i>m</i>	1,7	10,2	6,0
Viršutinis trikotažas, mln. vien.	0,3	4,7	15,6
Odinė avalynė, mln. porų	0,5	5,5	11,0
Smulkus cukrus, tūkst. <i>t</i>	24,0	96,6	4,0
Konditerijos gaminiai, tūkst. <i>t</i>	2,6	23,4	9,0

* Lentelė sudaryta pagal rinkinį „Lietuvos TSR liaudies ūkis“ ir LTSR Statistikos valdybos pranešimą apie „1958 metų valstybinio plano Lietuvos TSR liaudies ūkiui vystyti įvykdymo rezultatus“. — „Tiesa“, 1959. I. 18.

Be to, buvo sukurta nauja žuvies pramonės šaka. Žuvies sugavimas 1958 m. 35 kartus viršijo didžiausią prieškarinių metų žuvies sugavimą Lietuvoje²³.

Sunkiąją pramonę vystyti mūsų respublikoje būtina dėl šių priežasčių. Kiekviena sąjunginė respublika, būdama sudėtinė, organinė visos tarybinės šalies liaudies ūkio dalis, sudaro savarankišką vientiso ūkinio organizmo administracinį ekonominį vienetą. Visos respublikos turi turėti išvystytą kompleksinę ūkį visapusiško gamybinių jėgų išvystymo pagrindu. Politinė visų nacionalinių respublikų lygybė yra pagrįsta ekonomine lygybe. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungoje respublikos neskirstomos į agrarines, industrines arba ekonominiu atžvilgiu išsivysčiusias ir silpnesniąsias.

Nacionalinės respublikos, vystydamos sunkiąją pramonę, remiasi socialistiniu darbo pasidalijimo principu. Atsižvelgiama į efektyvų respublikos gamtos išteklių ir darbo resursų panaudojimą, į tai, kokios gamybos šakos labiau išvystytos, kurioje srityje turi daugiau patirties, darbo įgūdžių. Ne visur pakanka gamtos išteklių sunkiajai pramonei plėsti, bet kai tautos bendradarbiauja, viena kitai padeda, jais gali naudotis visos respublikos.

Kuriant ir vystant sunkiąją pramonę, buvo svarbu išvengti jos šakų paraleliškumo visoje šalyje.

²³ „Tiesa“, 1958.XII.31.

Kaip žinoma, mūsų respublika neturi metalo žaliavos, anglies ir kt., bet palyginti turtinga darbo jėgos resursais. Todėl racionalu Tarybų Lietuvoje vystyti tas sunkiosios pramonės šakas, kurios reikalauja mažai atvežamo metalo, bet daug darbo jėgos.

Vadinasi, negalima kurti respublikoje juodosios metalurgijos, sunkiųjų mašinų gamybos ir pan., nes tai būtų ekonomiškai nepagrįsta ir neracionalu, tai būtų nepateisinamas gamybinių jėgų švaistymas.

Mūsų respublika turi gaminti nedidelius pagal svorį sunkiosios pramonės gaminius, kurie reikalauja daug kruopštaus ir sudėtingo darbo.

Sukurta ir išvystyta sunkioji pramonė, visų pirma, patenkina specifinius vietinius ūkio poreikius, o be to, padeda visos šalies liaudies ūkio poreikius tenkinti.

Svarbiausiąją vietą respublikos sunkiojoje pramonėje užima metalo apdirbimas ir mašinų gamyba. Tarybų Lietuva sau ir kitoms respublikoms gamina metalo piovimo stakles, turbinas, elektros variklius, elektros agregatus bei transformatorius, laivus, dažymo aparatus, grąžtus, žemės ūkio mašinas, elektrotechnikos gaminius ir pan. Plečiant žemės ūkio mašinų gamybą, atsižvelgiama į respublikos žemės ūkio specializaciją, vietos reliefą, klimato ypatybes, vietos žemės ūkio poreikius. Laivai statomi, visų pirma, atsižvelgiant į respublikos jūrų žvejybos bei laivininkystės poreikius.

Buržuazinėje Lietuvoje sunkioji pramonė nebuvo kuriama ir vystoma. Buvo gaminama tik žemės ūkio inventoriai, vynys bei superfosfatas. Kaip išsivystė Tarybų Lietuvos sunkioji pramonė, byloja 3 lentelė.

3 lentelė

Kai kurių sunkiosios pramonės produkcijos rūšių gamyba *

Produkcijos pavadinimas	1940 m.	1950 m.	1958 m.	Gamybos padidėjimas, kartais
Elektros energija, mln. kWh	81	221	831	10,3
Durpės, tūkst. t	102	505	1939	19
Metalo piovimo staklės, vien.	—	1247	7753	—
Elektros varikliai iki 1 kW, tūkst. vien.	—	2,3	544	—
Statybinės plytos, mln. vien.	56	93,1	338,3	6
Cerpės, mln. vien.	1,6	4,3	8,4	5,3
Popierius, tūkst. t	11	19,5	45	4

* Lentelė sudaryta pagal rinkinį „Lietuvos TSR liaudies ūkis“ ir LTSR Statistikos valdybos pranešimą apie „1958 metų valstybinio plano Lietuvos TSR liaudies ūkiui vystyti įvykdymo rezultatus“.

1957 m. metalo apdirbimo ir mašinų gamybos produkcijos išleidimas, palyginti su 1940 m., padidėjo maždaug 36 kartus, išplėstas gaminių asortimentas, sukurta nemaža naujų gamybos rūšių (metalo piovimo staklių, elektros suvirinimo agregatų bei transformatorių ir t. t.). Mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonės lyginamasis svoris bendroje pramonės produkcijoje nuo 4,8% 1936 m. padidėjo iki 16,2% 1955 m.²⁴

²⁴ „Tiesa“, 1958.XI.30.

Būdingas Lietuvos socialistinės industrializacijos bruožas yra dideli pramonės augimo tempai. Kapitalizmo sąlygomis pramonės gamyba per du taikaus vystymosi dešimtmečius tepadidėjo vos 2 kartus, tuo tarpu Tarybų Lietuvos pramonės gamyba faktiškai vien tik per dešimt taikaus vystymosi metų (neskaitant atstatomojo laikotarpio) padidėjo 8 kartus. Vidutiniai metiniai bendrosios pramonės produkcijos augimo tempai ketvirtajame penkmetyje sudarė 36, penktajame — 21%. Bendrosios pramonės produkcijos gamyba kasmet augo taip: 1956 m. — 17, 1957 m. — 23, 1958 m. — 14%²⁵.

Nors buržuazinės Lietuvos pramonė vystėsi, bedarbių armija padidėjo, sustiprėjo išnaudojimas, padidėjo darbo žmonių skurdas; Lietuvos miestuose ir kaimuose buvo daugiau kaip 300 tūkst. bedarbių ir pusiau bedarbių²⁶. Tuo tarpu socialistiškai industrializuojant Tarybų Lietuvą, padidėjo darbininkų skaičius, pakilo darbo žmonių gerovė, buvo sutrumpinta darbo diena, išnyko nedarbas. 1939 m. Lietuvos pramonėje dirbo 35 tūkst. darbininkų, 1955 m. — 117,8 tūkst., t. y. darbininkų skaičius padidėjo 3,3 karto. Iš viso darbininkų ir tarnautojų skaičius respublikos liaudies ūkyje 1958 m. siekė 550 tūkst. žmonių, palyginti su 187 tūkst. 1940 m.²⁷

Socialistinė industrializacija iš pagrindų pakeitė klasinę respublikos visuomenės struktūrą. Šiems pakitimams būdinga tai, kad, didėjant darbininkų skaičiui, didėjo darbininkų klasės vadovaujamas vaidmuo, o tai reiškia proletariato diktatūros ir socialistinių gamybinių santykių stiprinimą. Vadinasi, darbininkų klasės vadovujančių vaidmenį stiprina ne valstybės aparatas, armija, bet pramonė, kuri atgamina pačią darbininkų klasę. Socialistinės industrializacijos dėka sustiprėjo pramonės vadovavimas žemės ūkiui.

Socialistinio laikotarpio pramonės vystymą Lietuvoje nusako pagrindinis socializmo ekonominis dėsnis, planingo, proporcingo liaudies ūkio vystymosi ir kiti socializmui būdingi ekonominiai dėsniai. Jų pagrindu nuolat auga pramonės produkcija, nėra ekonominių krizių ir gamybinių jėgų sugriovimų.

Socialistinei industrializacijai Lietuvoje būdinga tai, kad, augant pramonei, nuolat didėja liaudies vartojimas, o tai skatina toliau plėsti pramonę. Vystydamosi kapitalistinė Lietuvos pramonė sukūrė tokią vidaus rinką, dėl kurios buvo nualintos, nuskurdo, suproletarėjo pagrindinės darbo valstietijos masės. Socializmo sąlygomis rinka didėja ne dėl valstietijos nuskurdimo ir proletarizacijos, bet dėl to, kad kyla darbo žmonių gerovė. Vien tik realusis darbininkų ir tarnautojų darbo užmokestis 1958 m., palyginti su 1950 m., išaugo 65%²⁸, padidėjo ir valstiečių pajamos.

²⁵ Duomenys paimti iš rinkinio „Lietuvos TSR liaudies ūkis“ ir LTSR Statistikos valdybos pranešimų apie atitinkamų metų valstybinių planų LTSR liaudies ūkiui vykdyti vykdymo rezultatus.

²⁶ „Tautos ūkis“, 1933, Nr. 2.

²⁷ Lietuvos TSR liaudies ūkis, 166 psl.; „Tiesa“, 1959.I.18

²⁸ „Tiesa“, 1959.I.15.

Sparčiai vystytis pramonė galėjo todėl, kad respublikai pasidarė prielaidomis Tarybų šalies žaliavų šaltiniai, ir dėl to, kad nuolat plėtėsi visos šalies vidaus bei pasaulinė socialistinės stovyklos šalių rinka.

Vystant respublikos pramonę, pirmiausia buvo naudojami visi vietiniai žaliavos šaltiniai. Tačiau tiek lengvajai, tiek ir sunkiajai pramonei Tarybų Lietuvoje žymiu mastu naudojama iš kitų broliškų respublikų atvežta žaliava — medvilnė, vilna, oda, kailiai, metalas, akmens anglis ir kt.

Respublikos socialistinės industrializacijos pagrindą sudaro energetinio ūkio išsivystymas, be kurio negali augti šiuolaikinė pramonė ir kitos liaudies ūkio šakos. Buržuazijos viešpatavimo metais energetinį ūkį kontroliavo belgų kapitalas. Pagal elektros energijos gamybą vienam gyventojui Lietuva buvo vienoje iš paskutinių vietų Europoje. Tarybiniu laikotarpiu elektros energijos gamyba padidėjo 10 kartų, tačiau ir dabar atsilieka nuo respublikos liaudies ūkio poreikių. Todėl, be Kauno HES, kuri bus užbaigta 1960 m., numatoma statyti šiluminę elektrinę, veikiančią pigiu dujų kuru, gaunamu iš kitų respublikų.

Respublikos pramonė ir visas liaudies ūkis, socialistiškai industrializuojant, yra aprūpinamas priešakine technika. Senos, iš kapitalizmo paveldėtos pramonės įmonės buvo iš pagrindų rekonstruojamos ir pertvarkomos. Buvusios smulkios, išskaidytos, techniškai atsilikusios pramonės įmonės rekonstruotos į stambias šiuolaikine technika aprūpintas pramonės įmones. Socialistinei Lietuvos pramonei dabar būdingos stambios mechanizuotos įmonės.

4 lentelė

Lietuvos TSR pramonės įmonių struktūra pagal darbininkų skaičių, bendrąją produkciją ir pagrindinių fondų vertę (procentais)*

Įmonių grupės pagal darbininkų skaičių	Įmonių skaičius		Darbininkų skaičius		Bendroji produkcija 1952.I.I kainomis		Pagrindinių fondų vertė	
	1950 m.	1955 m.	1950 m.	1955 m.	1950 m.	1955 m.	1950 m.	1955 m.
Iki 50 žmonių	60	51	8	5	10	6	14	9
Nuo 51 iki 100 žmonių	13	12	10	6	10	6	12	5
Nuo 101 iki 200 „	12	15	20	13	24	13	16	17
Nuo 201 iki 300 „	7	6	19	10	19	9	21	10
Nuo 301 iki 400 „	4	5	15	10	14	10	9	6
Nuo 401 iki 500 „	1	3	5	10	5	13	3	9
Nuo 501 iki 750 „	2	4	10	14	7	10	13	17
Nuo 751 iki 1000 „	1	2	9	9	6	6	10	8
Daugiau kaip 1000 „	—	2	4	23	5	27	2	19
Iš viso	100	100	100	100	100	100	100	100

* Lentelės duomenys apskaičiuoti pagal LTSR Statistikos valdybos duomenis.

Iš 4 lentelės matyti, kad 1955 m. įmonės su darbininkų skaičiumi nuo 501 ir daugiau, sudariusios 80% visų įmonių, gamino 43% bendrosios pramonės produkcijos. 1938 m. iš 1441 įmonės tik 108 įmonėse (7,4% bendrojo įmonių skaičiaus) dirbo daugiau kaip po 50 darbininkų. Kitos įmonės tu-

rėjo 5—10 žmonių²⁹. Buržuazijos viešpatavimo metais Lietuvoje visiškai nebuvo įmonių su didesniu kaip 1000 darbininkų skaičiumi. 1955 m. Tarybų Lietuvoje tokių įmonių buvo 13; jose dirbo daugiau kaip 19,5 tūkst. darbininkų. Stambiose šiuolaikinėse įmonėse, pvz., „Trinyčių“ medvilnės kombinate, šilkinų audinių fabrike „Kauno audiniai“, 1955 m. dirbo daugiau kaip po 2 tūkst. darbininkų, „Elnio“ odos-avalynės kombinate — apie 2 tūkst., „Elfos“ fabrike — 1700, elektros skaitiklių gamykloje — 1200 darbininkų ir t. t.

Socialistinė industrializacija Tarybų Lietuvoje pradėta naujomis istorinėmis sąlygomis, kai Tarybų Sąjunga, būdama viena galingiausių industrinių pasaulinių valstybių, galėjo suteikti jaunajai Lietuvos respublikai įvairiapusišką pagalbą.

Imperialistinės valstybės nebuvo suinteresuotos ugdyti pramonę Lietuvoje, siekdamos vien tik pasipelnyti, apiplėšti ir panaudoti Lietuvą aklu savo įrankiu kovai prieš Tarybų Sąjungą. Jokios paramos ir pagalbos iš Vakarų imperialistinių valstybių Lietuva nesulaukdavo. Paskolas užsienio valstybės teikdavo tik vergovės sąlygomis.

Pagrindinis Tarybų Lietuvos socialistinės industrializacijos bruožas yra tas, kad respublika rėmėsi gausia ir nuolatine visų broliškujų tarybinių respublikų pagalba, kuri suvaidino lemiamą vaidmenį sprendžiant istorinį industrializacijos uždavinį. Kapitalistinės valstybės yra draskomos vidaus ir išorinių prieštaravimų, nesutarimų. Tuo tarpu Tarybų Sąjunga remiasi draugiško bendradarbiavimo ir savitarpio pagalbos santykiais.

Broliškų respublikų pagalba mūsų respublikos gamybinėms jėgoms vystyti yra neįkainojama. Broliškos respublikos padeda kelti Lietuvos ekonomiką ir kultūrą. Nenutrūkstama srove į respubliką plaukė ir tebeplaukia įrengimai, mašinos, naujausia technika, žaliavos bei medžiagos pramonei, įvairūs pramonės gaminiai. Broliškų respublikų specialistų buvo statomos ir atiduodamos eksploatuoti naujos pramonės įmonės, organizuojama bei įdiegiama nauja pramonės produkcija. Tarybų Lietuvos darbininkai ir specialistai perima broliškų respublikų pramonės įmonių darbo įgūdžius bei priešakinį patyrimą.

Didžiulių socialistinės industrializacijos laimėjimų darbo žmonės pasiekė didele ištvermė, aktyvumu bei pasiryžimu nugalėti bet kokius sunkumus. Tai buvo augimo sunkumai, kuriuos sukėlė pramonės pertvarkymas, jos techninės bazės pakeitimas, aprūpinant pramonę šiuolaikiniais gamybos įrankiais. O tai padaryti nebuvo lengva, tuo labiau, kad dar vis reiškesi priešiškų elementų pasipriešinimas.

Kapitalistinio ir socialistinio Lietuvos pramonės vystymosi skirtumai akivaizdūs.

Kapitalistinio Lietuvos pramonės vystymosi pasekmės: vienpusiškai kiek išaugo tik lengvoji, maisto pramonė, padidėjo disproporcijos tarp atskirų pramonės ir liaudies ūkio šakų, išaugo nedarbas, padidėjo darbo žmonių skurdas, kilo ekonominės krizės, Lietuva darėsi agrarinio imperialistinių

²⁹ J. Maniušis. Tarybų Lietuvos pramonės kilimas, V., 1958, 21 psl.

Vakarų valstybių priedėliu. Tuo tarpu socialistiniu laikotarpiu iš pagrindų pasikeitė respublikos pramonės ir kitų liaudies ūkio šakų gamybos struktūra. Buvo sukurta naujų pramonės šakų, naujų stambių įmonių, aprūpintų nauja technika. Socialistinė industrializacija užtikrino visų liaudies ūkio šakų augimą ir tuo pagrindu visų darbo žmonių gerovės kilimą, ekonominį, politinį bei kultūrinį respublikos suklestėjimą.

Socialistinė Tarybų Lietuvos industrializacija toliau sprendžia problemą dėl jau sukurtų ir naujų gamybos šakų vystymo. Čia vadovaujamasi valstybiniais visos Tarybų šalies, kiekvienos sąjunginės respublikos gamybinių jėgų vystymo, darbo žmonių gerovės kėlimo interesais. Toliau industrializuojant respubliką, pramonės įmonės turi būti specializuojamos bei kooperuojamos. Tai turi dar labiau pakelti gamybą.

Kuriant materialinę gamybinę komunizmo bazę, septynmečio plane Tarybų Lietuvai keliami dideli uždaviniai, kurie pareikalaus atkaklaus darbo. Bendra pramonės gamyba septynmetyje turi padidėti apie 2 kartus. Mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonė išaugs 2,6 karto, jos lyginamasis svoris Liaudies ūkio tarybos pramonės sistemoje 1965 m. padidės iki 240%, o bendroji lengvosios pramonės produkcija pakils 1,6 karto. Tai rodo, kad respublikoje, visų pirma, vystoma sunkioji pramonė. Dėl to toliau didės Lietuvos TSR pramonės lyginamasis svoris bendrojoje visos Tarybų šalies pramonės produkcijoje.

НЕКОТОРЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЛИТВЫ

Е. БОРЕЙКАЙТЕ

Резюме

Марксистская теория учит, что производственные отношения, будучи результатом развития производительных сил, в свою очередь сами являются условием дальнейшего их развития. Производственные отношения содействуют развитию производительных сил, если существует соответствие между ними, и препятствуют, тормозят, если не соответствуют, отстают от достигнутого уровня производительных сил.

Развитие промышленности при господстве буржуазии в Литве определял основной экономический закон капитализма. Местные капиталисты и иностранный капитал руководствовались интересами получения высоких прибылей. В буржуазной Литве несколько развивалась легкая и пищевая промышленность — текстильная, мясная, молочная, сахарная. В то же время тяжелая промышленность, как металлообрабатывающая, не только не показывала никаких признаков роста, а наоборот, резко сократилась и захирела. Процесс развития промышленности периодически прерывался экономическими кризисами. Развитие промышленности Литвы также тормозило ее зависимость от западных империалисти-

ческих стран, которые превратили Литву в свой аграрно-сырьевой придаток.

В результате социалистической революции июня—июля 1940 г. коренным образом изменились условия развития промышленности Литвы. Процесс развития промышленности Советской Литвы определяет основной экономический закон социализма. Литва впервые в истории своего развития смогла приступить к осуществлению задачи индустриализации республики. В годы советской власти промышленность не только приобрела большие масштабы развития, но вырос и ее удельный вес в продукции народного хозяйства республики, коренным образом изменилась ее отраслевая структура. Рост промышленности происходил на основе преимущественного роста отраслей тяжелой промышленности, были созданы новые отрасли промышленности, предприятия, которых раньше не имелось и не могло быть, как турбостроение, судостроение, станкостроение, производство электротехнических изделий и т. д. Дальше развивалась промышленность стройматериалов, бумажно-полиграфическая и особенно энергетическая. Все это создавалось в таких масштабах и темпах, которые не могли быть доступны капиталистической Литве. Социалистическая индустриализация коренным образом изменила облик промышленных предприятий Литвы, перевела их на новую техническую базу. Успешное осуществление социалистической индустриализации республики стало возможно только благодаря всесторонней помощи всех братских народов.

Redakcinei kolegijai įteikta
1959 m. kovo 10 d.